

МРНТИ 16.31.41

Г.Қ.Қазыбек

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры

НАДЕЖДА МИХАЙЛОВНА ЧЕРНОВАНЫҢ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫН АУДАРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада аудармашы Н.М.Чернованың аудармашылық қызметі туралы айтылады. Н.Алпамысқызы, Б. Жақып, М. Райымбекұлының т.б. ақындар өлеңдерін орыс тіліне аудару сапасы, қолданған көркемдік тәсілі, аударма түрі т.б. жан-жақты талданады. Қазақ ақындарының қысқаша өмірбаяндары да беріледі. Н.Чернованың аударма туралы айтылған пікірлері беріледі.

Тірек сөздер: аударма, акын, поэзия, түпнұсқа, әдебиет.

Г.К.Казыбек

Профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА КАЗАХСКОЙ ПОЭЗИИ НАДЕЖДОЙ МИХАЙЛОВНОЙ ЧЕРНОВОЙ

Аннотация. В статье говорится о переводческой деятельности переводчицы Н.М.Черновой. Тщательно анализируются качество переводов стихотворений таких поэтов как Н.Алпамысқызы, Б.Жақып, М.Райымбекұлы на русский язык, использованные художественные приемы, виды перевода. Приводятся краткие биографии казахских поэтов. Также приведены высказанные мнения Н. Черновой о переводе.

Ключевые слова: перевод, поэт, поэзия, оригинал, литература.

G.K.Kazybek

Professor of Al-Farabi Kazakh National University

FEATURES OF KAZAKH POETRY TRANSLATION BY NADEZHDA CHERNOVA

Annotation. The article deals with the translation activity of the translator N.M. Chernovaya. The quality of translations of poems by such poets as N. Alпамысқызы, B. Zhakyp, M. Raiymbekuly into Russian, the artistic techniques used, and types of translation are thoroughly analyzed. Brief biographies of Kazakh poets are given. Also cited are the opinions expressed by N. Chernova about the translation.

Keywords: translation, poet, poetry, original, literature.

Қазақ поэзиясының орыс оқырмандарының танысуына орасан зор үлес қосып жүрген аудармашылардың бірі – Н.М.Чернова. Ол аудармашылықпен үзбей айна-лысып келеді.

Н.М.Чернова Павлодар облысының Баянауыл ауданында дүниеге келген. Ол белгілі акын, аудармашы, әдебиет сыншысы. Қазіргі әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің журналистика факультетін бітірген. Оның «Возраст августа», «Цветущий саксаул», «Помню», «Бродячие сюжеты», «На два голоса», «Только о любви», «Небесный Дом»,

«Птица, залетавшая к ангелам» т.б. кітаптары бар. Өлең жазуды он жасынан бастаған. Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлағының және «Құрмет» орденінің иегері. Ұзақ уақыт бойы «Простор» журналының поэзия бөлімінің менгерушісі болып қызмет атқарған.

Н.М.Чернова Мағжан Жұмабайұлының, Мұқағали Мақатаевтың, Ақұштап Бактыгерееваның, Назкен Алпамысқызының, Қайырбек Асановтың, Шөмішбай Сариевтің, Жадыра Дәрібаеваның, Тұрсынай Оразбаеваның, Ақылбай Шаяхметтің, Баян Бекетованың, Бауыржан Жақыптың, Маралтай Райымбекұлының т.б. талантты ақындарымыздың шығармаларын орыс тіліне аударған. Аудармашының ең көп аударғаны Күләш Ахметованың өлеңдері деп есептейміз. Ол Күләш Ахметованың өлеңдерін орыс тіліне аударып, оны 1985 жылы «Жазушы» баспасынан «Возвращение аистов» деген атпен жариялаған.

Н.Чернова аудару кезінде жолма-жол аудару түрін қолданған. Жолма-жол аударма деп түпнұсқаның мәтінін дәліме-дәл түсіріп беретін сөзбе-сөзге жақындау аударманы айтамыз. Осы дәл түсірілген өлең жолдарын аудармашы көркем тілмен жеткізуі керек. Ал Н.Чернова бұл міндетті біршама орындай алған. Ғалым Жайлыбайдың «Қара орамал» кітабының жолма-жол аудармасын С.Бексейіт, ал Н. Чернова көркем аудармасын жасады.

Жолма-жол аударған Сәбит Бексейіт ақын, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі. «Ғасыркешу», «Күннің шалқуы», «Келешек керемет», «Ел үмітін ер ақтар», «Құт қонған Қарағанды», «Ғасырластарым», «Назым-насыр», «Дүрия дүние» т.б. кітаптардың авторы. Н.Ә.Назарбаевтың «Елім менің» атты жырын 1997 жылы тұңғыш рет орыс тіліне тәржімалаған. Сонымен қатар, А.Плещеевтің, А.Вознесенскийдің, Э.Межелайтистің, Ю.Марциняквичюстің өлеңдерін қазақ тіліне сәтті аударған. Жолма-жол аудармашы мен көркем аудармашы бірлесе отырып, сыншылар тарапынан жоғары баға алған аударма туындысын жариялады.

Н.Чернованың аудармашылық қызметі жайлы жақсы пікірлер мерзімді баспасөз беттерінде үзбей жарияланып жүр. Мысалы, «По словам литературного критика Берика Джилкибаева, про Надежду Чернову поэт Мукағали Макаатаев после перевода его книги сказал: «Я поражен, как русская поэтесса могла так проникнуть в казахский мир». Нужно, чтобы ее книги доходили до читателя». Біздің ойымызша, аудармашыға еңбегі туралы айтылған бұдан асқан жоғары баға жоқ. Немесе жоғарыда айтылған Ғалым Жайлыбайдың «Қара орамал» кітабының орыс тіліндегі аудармасы туралы да біраз пікірлер айтылды. «Аудармашылар ұжымы поэмада селкеу тұрған бір сөз жоқ, жіптіктей, сөз арасы бөтен сөзбен былғанбағандықтан, сәтті аударылды деп бірауыздан ағынан жарылды», – деген болатын [1,9].

«Отраженное пространство: Казахстанская литература открыта миру» деген мақаласында Н.Чернова қазіргі кездегі аударманың ахуалына, жетістіктері мен кемшіліктеріне тоқталады. Өзіндік пайымдаулар жасайды. Қайрат Бақбергеновтың аударма саласындағы еңбегіне жоғары баға береді. Мысалы: «Блестящие переводы делают Анатолий Ким (книги Ауэзова, Нурпеисова, Кекильбаева), Бахытжан Канашьянов (он лучший переводчик новой версии эпоса «Кыз-Жибек»), Валерий Михайлов (им недавно переведена драматическая поэма Ирана Гайыпа «Заклятие Коркута»), Татьяна Фроловская, которая много лет переводит Фаризу Унгарсынову, мощно, красочно прозвучал в ее прочтении и Махамбет. Татьяна Васильченко переводит не только с казахского, но и с курдского, а также с английского, причем английских поэтов читает в оригинале, как и Александр Загрибельный, который хорошо понимает еще и по-казахски и тоже переводит как казахских, так и английских поэтов. Много делает в переводе Ауэзхан Кодар. Любовь Шашкова, у которой есть переводы с казахского, уйгурского, сербского, своей почетной обязанностью считает перевод земляков-белорусов. С оригинала переводят казахских писателей Аслан Жаксальков, Орынбай Жанайдаров, Майра Жанузакова, Бахыт Каирбеков. Продолжает плодотворно работать в переводе Герольд Карлович Бельгер, отлично знающий казахский

язык. Титанический труд и настоящее подвижничество ради содружества литератур отличают поэта и переводчика Станислава Ли», – деп қазіргі аудармашылардың еңбектеріне әділ бағасын береді [2,4]. Яғни, Н.Чернова өзі аударма жасаумен қатар аударманың өсіп-өркендеуіне еңбек етіп жүрген азаматтардың аудармаларының сапасын, көркемдігін көрсете білген зерттеуші ретінде де пікір білдіреді.

«Надежда Чернова соңғы екі жылда жақсы еңбектенді. «Птица, залетавшая ангелам» повесі орыс ақыны Юрий Софиев өмірінен сыр шертеді. Софиев эмиграцияда жүрген кезде И.Бунин, М.Цветаева, Б.Вильде секілді тұлғалармен араласқанды. Надежда Чернова Юрий Софиевтың «Синий дым» мен «Вечный юноша», Ирина Кноррингтың «Золотые миры» атты жыр жинақтарын басып шығарды. Одан бөлек, Надежда Чернова әңгімелер, өлеңдер, аудармалар жинағын шығарды. Ол Ғалым Жайлыбайдың «Қара орман» поэмасы мен Маралтай Райымбекұлының бірнеше өлеңін орысша сөйлетті», – деп «Простор» журналы Бас редакторының орынбасары, ақын, аудармашы Қ.Бақберген аудармашының соңғы кездердегі еңбегіне жоғары баға береді [3].

Белгілі ақын, Қазақстан Жазушылар одағы басқармасы төрағасының орынбасары, Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты Маралтай Райымбекұлының өлеңдерін аударған Н.Чернова түпнұсқадағы ойды, ақынның өзіне ғана тән ерекшелігін беруге тырысқан. Аудармашы оның «Мұхаммедті растау» өлеңін «В поддержку Магомета» деп аударған.

Түпнұсқа:

А, дариға,
Бағар күнге бағатын,
Ант етейін ағар таңға ататын.
Күллі әлемді тізерлетер алдына -
Мына менмін, айналайын, Отаным!

Қатер төнсе қазақ дейтін ұлысқа,
Қаламымды айырбастап қылышқа,
Сенің қаның менің қаным болған соң,
Ең бірінші мен кірермін ұрысқа.

Мен туғанмын – ер Мұхаммед өлген күн.
Мен болмасам, жүрегінді емдер кім?!
Хақ Мұхаммед айтып кеткен кешегі:
Келеді деп,
Келген ақын, сол – менмін! [4]

Аударма нұсқа:

Эх-ма...
На колени упав и поставив весь мир на колени,
Уходящему солнцу я клятву священную дам:
Коль на землю казахов падут смертоносные тени –
То сменю я на саблю перо и восстану я сам!
Я стреляю в рассвет моей клятвой, и целюсь я метко.
Восходящему солнцу я тоже с поклоном клянусь.
Вот он я, пред тобой, дорогое Отечество предков!
Мы с тобой одной крови – и первым я в драку ввяжусь.
Я родился в день смерти пророка небес Магомета.
Кто же, кроме меня, исцелит твоё сердце, Земля?
Как сказал Магомет:
«Он придёт. Ожидайте поэта!»

И явился поэт. И пришёл. Погляди – это я! [5,325]

Түпнұсқа 17 жол, ал аударма нұсқа 14 жолдан тұрады. Қазақ елінің мәдени даму сағысына қарай аударма әдістерінің көптеген түрлері орын алғаны белгілі. Көркем аударманың негізгі түрлерінің бірі-еркін аударма. Еркін аударма, бұл тәсіл түпнұсқа тілін, әдеби ырғағын жетік білмеуден, түпнұсқаның өзіне тән ерекшелігін сақтаудан гөрі, аудармашының өзіне тиімділік жағын қарастырудан туады деп айтылады. Бұл пікірге толығымен қосыла алмаймыз. Кейбір кездері аудармашы еркін тәсілмен түпнұсқаның стилін, көркемдік құндылығын бере алатын болса, әрине бұл тәсілді де қолдануға болады. Еркін аударма кезінде аудармашы шектен шығып, өз жанынан сөздер қосып не алып тастап, түпнұсқаның басын аяғына келтіріп, мүлде басқа туынды жасап жіберсе, оны аударма туынды деп айта алмаймыз, айтуға да құқығымыз жоқ. Біздің ойымызша, егер Н.Чернова өзінің аудармашылық талантына сенбесе, аударма жасамаған болар еді. Қазақ әдебиетінде өзіндік қолтаңбасы бар, басқа ақындарға ұқсамайтын таланты бар, жастар өлеңдерін іздеп жүріп оқитын ақын Маралтайдың өлеңдерін аудармас еді?! Бұл біздің пікіріміз ғана.

Түпнұсқадағы тебіреніс аудармада шықпай қалғандай. Осы өлеңі туралы ақын бір берген сұхбатында былай деген екен: ««Күллі Әлемді тізерлетер алдына, Мына Менмін, айналайын, Отаным!» – деп келетін «МҰХАММЕДТІ РАСТАУ» атты өлеңім бар еді. Осы өлеңімді оқығанда қасымдағы қаумалаған, мені қолпаштаған халықты көріп, шексіз әлемге айналып кеткендей әсерге бөлендім. Жырсуіер қауымның ілтипат-ықпалы мен құшағым күлге толғанда әсерленіп кеттім. Залдың ортасында тізерлеп отырып, екі қолымды көкке көтеріп тұрып өлең оқыдым. Бейне бір аспанмен тілдескендей болдым...» Өлеңнің құдіреттілігі деген осы сезім шығар. Әрине, аудармашы да біраз еңбектенген. Орыс оқырманына ақынның өлең жазу ерекшелігін, өлеңнің көркемдігін біршама бере алған. Мұхаммед айтып кеткен ақын мен деудің өзінде қаншама астарлы ой жатыр. «Ау, дариға» «Әх-ма» деп берілген. Байқағанымыз өте сәтті шыққан. Орыс менталитетіне сай бере алған. Біз бұл мақалада нұсқаларды нүктесіне дейін талдап, салыстыруды мақсат еткен жоқпыз. Аудармашы Н.Чернованың қазақ ақындарының орыс оқырмандарына жеткізген, талай құнды аудармалар жасағандығын басты назарға алып отырмыз.

Тағы «Напорморт» деген өлеңнің аудармасына тоқталайық.

Түпнұсқа:

Қалам қалған үстелінің үстінде,
Қағаз қалған үстелінің үстінде.
Шырақ әне, жағылмаған қалпында,
Құран міне, Құран – Құран қалпында!

Енді қайта батпастай боп күн тұрды,
Батса қайта аптастай боп бір түрлі.
Және бір тал сары гүл бар әдемі,
Гүл туралы айту жөн еді әуелі.

Кінәсі не қағаз бенен қаламның –
Түйіршігі тозданданса ғаламның.
Айтпақшы, гүл құсқа айналған замағта,
Құран болса сүйеулі тұр сағатқа [4].

Аударма нұсқа:

Осталась ручка на столе.
Лежит бумага на столе.
Вот лампа незажжённая во мгле,
А вот Коран – без серебра и злага.
И день стоит, но он лишён заката,

Похоже, и рассвета больше нет,
Зато цветок есть – лунный, жёлтый цвет.
О нём сказать бы правильней – прекрасный!
Но в чём вина бумаги и пера,
Что мир слетел с катушек, стал ужасный?
И, кстати, прислонён к часам Коран
И к птице обращён цветок атласный... [5, 331]

Аударма өте жақсы жасалған. Түпнұсқа мен аударма нұсқада 12 жолдан тұрады. Осы аударманы оқып отырғанда ойға еріксіз В.Жуковскийдің: «Переводчик прозы – раб, переводчик поэзии – соперник» деген пікірі келеді. Аудармашы төртінші жолдағы «Құран міне, Құран – Құран қалпында!» дегенді «А вот Коран – без серебра и злата» деп өзгерткен. Ал «Түйіршігі тозанданса ғаламның» деген жолдарды «Что мир слетел с катушек, стал ужасный?» деп орыс оқырмандарының менталитетіне сай берген. Бірақ бұдан аударманың көркемдігі кемімеген.

Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты, ақын Назкен Алпамысқызының негізгі мамандығы экономист. Оның «Жарқырап аспанымда күн тұрғанда» өлеңінде, әдебиеттанушы, филология ғылымдарының докторы, профессор Мүсілім Базарбаев ақын шығармаларына мынандай баға берген: «Өлеңдері қысқа, ойлы, философиялы болып келеді». Назкен Алпамысқызының өлеңдері дыбыс үндестігімен ерекшеленеді. Осындай өзінің асқар биігі мен стилі бар ақынның өлеңдерін аударған Н.Чернова аударманың еркін түрін қолданған. Оның бірнеше өлеңдерін көркем әрі түсінікті етіп аударған. Ақынның «Егіз дүние» өлеңін «Жизнь и смерть» деп берген.

Түпнұсқа:

Тек пенденің аты сол пенде екен
Пенделігін білетін де кемде-кем.
Түңілмейік ғаламның өз заңынан,
Жұлдыздың да ағып түсуі демде екен.
Ал, Өмір мен Өлім ұлы құбылыстар емес пе еді,
Теңбе -тең!

Аударма нұсқа:

Божий раб, не кляни бытие!
Даже звёзды с высот мироздания
Вдруг срываются, мчатся в скитания,
В миг любой чтоб стореть, как быльё.
Но скажи, не равны ли величьем
Жизнь и Смерть на шесте своём птичьём? [5,79]

Аударма еркін аударылған. Оқырманға автордың ойын, стилін толық жеткізуге талпынған. Осы аудармаға байланысты жазушы, ақын, әдебиет саласы бойынша Нобель сыйлығының иегері И.А.Буниннің мына пікірін келтіруімізге болады: «Сөзді емес, күш пен рухты аудару керек». Өмір мен өлімді егіз дүние, өлімнің әр адамға ерте ме кешпе келетінін мойындайтын ақын өлеңін аударуға бағыл барған. Осының өзі аудармашының жетістігі. Жоғарыда айтқанымыздай, аудармашы өзі ақын болғандықтан жан дүниесіне әсер ететін шығармаларды ғана аударған.

Филология ғылымдарының докторы, профессор, ҰҒА корреспондент-мүшесі, Қазақстан Журналистер одағының мүшесі, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі, талантты ақын Бауыржан Өміржанұлы Жақыптың шығармалары орыс, түрік, украин, македон, түркімен, қырғыз т.б. тілдеріне аударылған. Ақынның «Аудитория», «Баспалдақтар», «Бір кеменің үстінде», «Парусь времени», «Аралым – арым, Балқашым – бағым», «Көзімнің нұры», «Айдындағы аспан» секілді кітаптары жарияланған. Қазіргі уақытта Бауыржан Жақып ҚазМҰУ ректорының кеңесшісі қызметін атқарады.

Б.Жақып поэзиясына Қазақстан Жазушылар одағы төрағасының бірінші орынбасары, Халықаралық «Алаш» сыйлығының лауреаты Ғалым Жайлыбай мынандай жоғары пікір берген: «Бауыржан Жақып поэзиясы, оның табиғатты жырлаудағы лиризмі мен трагизмі, оның формалық, мазмұндық жаңашылдықтары, оның қазақ өлеңінде әже культін биік деңгейге көтергендігі, сан қилы кезеңдер жыныстарынан тұратын Берікқара секілді сан қырлы, сан қатпарлы Бауыржан Жақып болмысы, табиғаты жайлы әңгіме енді айтылады. Бауыржан Жақып кешіп келген елу жыл Берікқара тауы кешкен бес жүз миллион жылдай мазмұнды, мағыналы деп білеміз».

Аудармашы Н.Чернова талантты ақын Бауыржан Жақыптың бірнеше өлеңдерін аударған. Мысалы, ақынның «Әжемнің ұршығы» деген өлеңін «Бабушкино веретно «деп аударған.

Түпнұсқа:

Қолыңнан шыққан сыйлықтар
Қонатын үйге құт болып.
Секундтар және минуттар
Иірілетін жіп болып [6].

Аударма нұсқа:

Но ты прядёшь, не разогнув спины, –
Мгновенья жизни в пряжу вплетены,
Твои подарки из овечьей шерсти
Особым смыслом до сих пор полны [5,302].

Түпнұсқа мен аударма нұсқа 20 жолдан тұрады. Еркін аударма. Аудармашы өлең мағынасын қалдырып, өзінше жырлағандай әсер береді. Мысалы, «Қонатын үйге құт болып» екінші жол төртінші жолда «Особым смыслом до сих пор полны» деп аударылып кеткен. «Құт» деген сөзді «смысл» деп берген. Секундтар мен минуттарды бір ғана мгновенья деген. Түпнұсқада из овечьей шерсти деген мүлде жоқ. Соңғы шумақты алайық,

Түпнұсқа:

Өзімді сонда жұбатып,
Өмірге іштей күйінгем.
...Ұршық қой мына Уақыт
Жіп қылып бәрін иірген [6].

Аударма нұсқа:

Ты словно говоришь мне: не кляни
Свои печали – временны они,
Веретенном кружится мирозданье,
Сплетая в пряжу века наши дни [5,302].

Біздің ойымызша, түпнұсқаның рухын, көркемдігін жеткізе алмаған. Еркіндікке бой алдырған. Аударма нұсқада временно, печаль, временны, не кляни сөздерді түпнұсқадағы өмірге күйіну, өзімді жұбатып дегендердің орнына қолданған. Орыс оқырмандарына түсінікті етіп аударғысы келген. Осы жерде ғалым, аудармашы, сыншы С. Талжанов аударманың негізгі міндеттерінің біріне байланысты: «Бір елдің түпнұсқаларын өз тіліне аударғанда, аударушы өз әдебиетінің, өз тілінің қамын ойлауы – заңды құбылыс. Оларда ұшырайтын ерекшеліктерді бұлжытпай беру арқылы аударма тілі, әдебиеті байымақ» [7, 158-159], – деген тамаша пікірі Н.Чернованың неліктен аударманың еркін түрін қолданғандығының сырын ашатын сияқты.

Н.Чернова өзінің «...Құндылықтарға оралу кезеңі жүруде» атты мақаласында былай деген болатын: «Жазушы өз шығармашылығына сыни көзқараспен қарамаса, дамымайды, ілгері жылжымай, бағындырған төбешігінде тұрып, керісінше құлдырайды. Өзіне сыни көзқараспен қарау жазушыға аса қажет қасиет. Ол үшін – парасат, әділдік, батылдық, білім, талпыныс қажет. Сен өз қателіктеріңді түземесең, қайталан беріп, оқырман үшін

қызықсыз боласың. Шығармашылық – даму, өрлеу!»). Ол өзі аударатын шығармаларға өте зор көңіл бөлген. Өзіне ұнайтын, көркемдігі жоғары поэзиялық үлгілерді ғана аударған, аударманың сапасына ерекше көңіл бөлген, ылғи шығармашылық ізденісте жүрген.

Аударма ұлттар, халықтар, мемлекеттер арасындағы рухани-мәдени байланыстың ең қажетті құралы екендігін Н.Чернованың аудармаларын зерттеу барысында көз жеткіземіз. Аудармашы өзі аударып отырған ақындарымен жарысқа түскендей жақсы аударма туындылар жасауға талпынған. Әрине, бір мақала көлемінде Н.Чернованың аудармаларын жан-жақты талдау, саралау мүмкін емес. Қорыта айтқанда, аудармашының еңбегін зерттеуді қолға алып, оның әділ бағасын беретін уақыт келді деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Чернова Н. Отраженное пространство: Казахская литература открыта миру // Казахстанская правда. 2012. 22 сентября. С. 9.

[2] Бакберген Қ. Келешектен үмітіміз зор //Қазақ әдебиеті. №23 (3395). 2013. 23 желтоқсан. 4 б.

[3] Ғасыр жүрегіндегі қара таңба. [Электрон ресурс]. //http://www.elama.com. 5-маусым, 2014. (Жүгіну уақыты: 15.09.2015).

[4] М.Райымбекұлының өлендері. [Электрон ресурс]. //www.kultegin.com. (Жүгіну уақыты: 15.09.2015).

[5] Дорог небесных вежи. Независимый Казахстан: Антология современной литературы в трёх томах. Поэзия. Т. III. М.: Художественная литература, 2013. 464 с.

[6] Өзінді сағынған жүрегім... [Электрон ресурс]. // massaget.kz/layfstayl/debiet/poeziya/. (Жүгіну уақыты: 15.09.2015)

[7] Талжанов С. Көркем аударма туралы. Алматы: ҚМКӘБ, 1962. 166 б.